

سال میمون چگونه سالی است؟

سال 94 سال گوسفند بود و سال 95، سال میمون. سال 96 هم سال مرغ است. شما متولد چه سالی هستید؟

سال 94 سال گوسفند بود و سال 95، سال میمون. سال 96 هم سال مرغ است. شما متولد چه سالی هستید؟ معمولاً در پایان و آغاز هر سال در مکالمات روزمره پیرامون سال قدیم و جدید خیلی‌ها مایلند بدانند سال جدید منسوب به چه حیوانی است. بعضی کنجکاوانه گوش به پیشگویی‌ها می‌سپارند و ابروها را بالا می‌دهند و برخی پوزخند زنان پرداختن به چنین مسائلی را عوامانه و از خرافات می‌دانند. تا به حال به این فکر کرده‌اید که ترتیب سال‌شماری حیوانی از کجا منشأ می‌گیرد و منسوب بودن سال‌ها به حیوانات را چطور محاسبه می‌کنند؟ تصویر سال میمون چگونه سالی است؟

این روزها به احتمال زیاد دفتر سررسید سالنامه سال 1395 را هدیه گرفته‌اید. اگر نزدیکتان است، ورق بزنیدش... بعید نیست در همان صفحه اول در گوشه‌ای حتی در وسط نوشته باشد: بیچین ئیل - سال میمون!

اگر از اخترشناسان که از صور فلکی مثل حمل و ثور و جوزا در آسمان سر در می‌آورند، لحظه تحویل سال را محاسبه و تقویم هجری شمسی را استخراج می‌کنند، بپرسید ماجرای این سال‌های حیوانی و ازجمله سال 95 که سال میمون است چیست، بیشتر مواقع شانه بالا می‌دهند و می‌گویند نمی‌دانیم؛ ما در آسمان شب و در میان صور فلکی گرچه نام‌ها و اشکال عجیب و غریب کم نداریم، اما نشانی از میمون و مرغ ندیده‌ایم! راست هم می‌گویند. ماجرای گاه‌شماری حیوانی بیشتر از آن که ریشه نجومی و علمی داشته باشد، پس‌زمینه‌ای تاریخی و فرهنگی در پس خود دارد. نامیدن سال‌ها به نام حیوانات و موجودات دیگر ناشی از اعتقادات، رسوم و فرهنگ ملت‌های مختلف است که در هزاران سال در آیین آنان ریشه دوانده و به گاه‌شماری آنان راه یافته است.

در کشورهای شرقی که تحت تأثیر آیین بودا هستند، نوعی گاه‌شماری رایج بوده است که در آن بنا بر افسانه‌ای قدیمی بر تأثیرگذاری 12 حیوان خاص بر سرنوشت زمین و انسان اشاره شده است. ماجرا در افسانه‌ها از این قرار است که: «روزی بودا در آغاز سال نو، تمام حیوانات را نزد خویش دعوت کرد، اما از میان آنها فقط 12 حیوان دعوت بودا را ارج نهادند و به محضر او رفتند. این 12 حیوان عبارت بودند از: موش، گاو، پلنگ (یا ببر)، خرگوش (یا گربه)، نهنگ (یا اژدها)، مار، اسب، گوسفند (یا بز)، میمون، مرغ (یا خروس)، سگ و خوک. از آن پس بودا مقدر کرد که سرنوشت انسان و کائنات، فقط به دست این 12 حیوان رقم بخورد و هریک از این حیوانات در هر سال یکی پس از دیگری پدیدار شوند و مقدرات و سرنوشت جهان را به دست بگیرند.

گاه‌شمار حیوانی و فرهنگ ایرانی

اما نخستین جرقه ورود سال‌های حیوانی به تقویم ما به حدود 700 سال پیش باز می‌گردد. روزگاری که مغول‌ها از مرزهای شمال شرقی به کشور ما تاختند و به قول یکی از اهالی بخارا که به خراسان گریخته بود: «آمدند و کدند و سوختند و کشتند و بردند و رفتند...».

با این حال مغول‌ها در دهه‌های بعد با وجود استیلا بر کشورمان بشدت تحت تأثیر فرهنگ و مذهب ایرانیان قرار گرفتند. چنان که الجایتو، ایلخان مغول در ایران و جانشین غازان خان، نام خود را به «سلطان محمد خدابنده» تغییر داد. به هر تقدیر بخشی از فرهنگ و آیین‌های مغولی هم سوغات آنان برای ما بود. از آن جمله است تقویم دوازده‌گانه حیوانی که ردپای آن را کماکان در سنتی‌ترین آیین‌مان یعنی نوروز می‌بینیم.

تقویم ترکی - مغولی از نوع شمسی - قمری است؛ در این گونه از تقویم‌ها سال آن شمسی و ماه‌های آن قمری است. 12 ماه قمری این تقویم در ترکی به ترتیب به معنی ماه اول، ماه دوم، ماه سوم و... است. تقویم ترکی - مغولی همچنین دارای دوره 12 ساله حیوانی است به نام‌های: سیچقان‌ئیل (سال موش)، اود ئیل (سال گاو)، بارس ئیل (سال پلنگ)، توشقان ئیل (سال خرگوش)، لوی ئیل (سال نهنگ)، ئیلان ئیل (سال مار)، یوند ئیل (سال اسب)، قوی ئیل (سال گوسفند)، بیچین ئیل (سال میمون)، تخاقوی ئیل (سال مرغ یا خروس)، ایت ئیل (سال سگ) و تنغوز ئیل (سال خوک).

در روایتی دیگر از محمود کاشغری در دیوان لغات الترک منسوب به قرن پنجم هجری در ذیل کلمه «برس» شرحی درباره تقویم دوازده گانه حیوانی آورده است که نخستین شرح درباره این تقویم محسوب می شود. او می نویسد: ترکان نام 12 گونه از جانوران را گرفته و به عنوان نام برای 12 سال برگزیده اند. سال های عمر کودکان، تاریخ نبردها و قهرمانی ها و دیگر چیزها را با گردش سال های دوازده گانه می شمارند و به یاد می سپارند و ریشه آن چنین است که: یکی از خاقانان ترک اراده کرده که تاریخ یکی از نبردهای سال ها پیش از خود را بداند و در تاریخ وقوع آن اختلاف افتاد. از این رو خاقان در این کار با مردم مشورت کرده و در کنگره ای گفت: ما سال ها را نیز مانند برج های دوازده گانه و شمار ماه ها، دوازده قرار دهیم و این چنان یادگاری در میان ما باقی بماند. مردم نیز پذیرفتند. پس خاقان به شکار بیرون آمد و فرمان داد حیوانات را به طرف رودخانه ایلا سو روان سازند. چندی از حیوانات را شکار کردند و گروهی نیز به داخل آب پریدند. دوازده گونه از حیوانات از آب گذشت و نام آنها را بر سال ها نهادند. نخستین این حیوانات سیچقان (موش) بود که نخستین سال است و پس از آن نام یازده حیوان دیگر را برمی شمارد. او می افزاید: ترکان گویند در هر یک از این سال ها حکمتی نهفته است که بدان تفال می کنند و آن را فرخنده و مبارک می شمارند. مثلاً وقتی سال گاو وارد می شد، نبردها و قهرمانی ها فزونی می یافت؛ زیرا گاوها به هم بسیار شاخ زنند و در ستیز باشند (!) در سال مرغ طعام فراوان شود، اما در میان مردم تشویش و نگرانی پدید آید (!) سال تمساح (در تقویم اقتباسی فارسی سال نهنگ)، باران فراوان رخ دهد و... .

ترتیب نام های حیوانی سال ها را ابونصر فراهی در نصاب الصببان به صورت زیر به نظم درآورده است و براساس آن می توانید ترتیب سال های قبل و بعد را با دانستن یک سال متوجه شوید:

موش و بقر و پلنگ و خرگوش شمار زان چار چو بگذری نهنگ آید و مار

آنگاه به اسب و گوسفند است حساب حمدونه و مرغ و سگ و خوک آخر کار

فراز و فرود تقویم ترکی - مغولی

سابقه رواج استفاده از تقویم ترکی - مغولی در گاهشماری ایران به دوره صفویه بازمی گردد. به این صورت که از دوره صفویه، مقرر شد علاوه بر ماه های قمری، ماه های شمسی نیز در تقویم های سالانه ثبت شود. تا اواسط قرن سیزدهم هجری قمری، این تقویم بیشتر در امور دولتی و شرح وقایع تاریخی، در کنار تقویم های هجری قمری، جلالی و غیره استفاده می شد. سرانجام در سال 1329 هجری قمری (مطابق با 1289 هجری خورشیدی برجی) بود که تقویم شمسی برجی - با ماه هایی با ریشه نجومی به نام های حمل، ثور، جوزا، سرطان و... به جای این تقویم رایج شد. تا این که سال 1304 هجری شمسی بود که تقویم هجری شمسی به عنوان تقویم رسمی کشور پذیرفته شد و در ماده قانونی که به تصویب مجلس شورای ملی وقت رسید، به طور صریح استفاده از سال های دوره 12 ساله حیوانی منسوخ و غیر قانونی اعلام شد. با این حال کماکان در بعضی از تقویم های ایرانی، از نام سال هجری شمسی در دوره 12 ساله حیوانی استفاده می شود. اطلاعاتی که صرفاً یادبودی از ایامی است که بر تاریخ و فرهنگ ما گذشته و به لحاظ علمی هیچ منشأ متقن و قابل اعتنایی ندارد.

حدود ربع قرن پیش به ابتکار استاد محمدرضا صیاد، تقویم خوان ایرانی جدولی برای استخراج سال شماری حیوانی منطبق بر سال های هجری شمسی به مدت 2100 سال هجری شمسی (سال صفر تا سال 2099) تعیین شد که به لحاظ بازی با نام سال ها در دوره ای طولانی و در ایام فراغت می تواند دلپذیر باشد.

کاظم کوکرم